

Megfoltozhatatlan szakadások*

Rákai Orsolya, *A teljes zenekar. Schöpflin Aladár*

és a társadalmi modernség irodalmi jelentősége, Editio Princeps Kiadó, Budapest, 2013, 160 l.

Mintha az utóbbi években valami történne a Schöpflin Aladár-életmű recepciójában. A magyar irodalomtörténet-írás évtizedeken keresztül viszonylag kevés explicit figyelmet szentelt ugyanis a Nyugat „szürke eminenciásának”, mely abból a tanácsalanságból is eredeztethető, hogy – miként Rákai Orsolya feltételezi – Schöpflin kritikusai ítéletei jórészt beigazolódtak, megállapításai a 20. századi magyar irodalommal foglalkozó szakirodalom kánonjának szerves részévé váltak. Ez talán meglepő feltételezés, tény azonban, hogy az utóbbi években több figyelemre méltó újraértelmezési kísérlet nyúlt vissza Schöpflin életművéhez. Ezek az interpretációk, mindenekelőtt Rózsaferi Zsuzsanna Schöpflin portréit feldolgozó monográfiája¹ azonban csak részben határozzák meg azt a diszkurzív közeget, melyben Rákai Orsolya könyve íródott. Rákai célja ugyanis nemcsak az, hogy Schöpflin korszerűségét, saját kortársi horizontján túlmutató kritikus-értelmezői praxisát leírja, hanem – ezzel egyébként szoros összefüggésben – a századfordulón, századelőn kibontakozó magyar irodalmi modernség újraértelmezését a társadalmi modernizáció különböző leírásainak összefüggésében hajtsa végre. Ez a vállalkozás azonban közel sem kockázatmentes, hiszen „a társadalmi összefüggések nem feltétlenül adekvát vizsgálatát túlságosan is szorgalmazó (mondjuk így) marxista irodalomtörténet-írás után e kérdések az irodalom- és kritikátörténetben nehezen találnak új helyet maguknak, így az ilyen kérdések újabb szakirodalma nem túlságosan bőséges.” (22–23.)

S hogy miért éppen Schöpflin Aladár kritikusai életműve nyújt lehetőséget az irodalom kontextuális meghatározottságaira érzékeny interpretációs kísérletek számára? Schöpflin „megértő irodalomtörténetének” alapkoncepciója, hogy az irodalmi szöveg az őt körülvevő valóságtól nem elszigetelten létezik, hanem mint társadalmi képződmény a „társadalmi kommunikációs aktusok során létrejövő jelenség” (127.). Rákai Orsolya könyvében tulajdonképpen ennek a megfigyelésnek a megvilágítására keres és talál releváns elméleti párhuzamokat, ezeket állítja egymással párhuzamba az általa „asszociációs” nevezett módszer segítségével. Az *Előszó* tanúsága szerint a szerző nem törekszik Schöpflin kritikusai életművének „koherens és részletes vizsgálatára” (7.), a mindent átfogó monografikus igény helyett a könyv logikusan egymásra épülő, egymás gondolatmeneteit továbbvivő tanulmányokból épül fel, melyek éppen az első fejezetekben részletesen kidolgozott, a vizsgálat egységes nézőpontját biztosító teoretikus alapok révén szervesülnek egy gondolati egésszé.

A könyv bevezető tanulmánya a magyar irodalom alakulástörténetének széles horizontjában vizsgálja a századforduló irodalmi megosztottságát, a konzervatívok

* A recenzió szerzője az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének tudományos munkatársa.

¹ RÓZSAFERI ZSUSZANNA, *A portré alakváltozatai Schöpflin Aladár életművében*, Bp., Ráció, 2013.

és modernnek szembeállítását mint „megmerevedett arcvonalakat” írja le, s a Nyugat indulásával (pontosabban már azt megelőzően) kialakuló kétosztatú irodalmi mezőt vizsgálva jut el a könyv további gondolatmeneteit előrevetítő konklúzióig. Rákai egyrészt úgy látja, hogy szembekerül egymással a konzervatív irodalom hivatalos intézményrendszere s a 19. század utolsó harmadában robbanásszerű fejlődésnek induló tömegsajtó, mely nemcsak a társadalmi nyilvánosság szerkezetét alakítja át, de a modern író egzisztenciáját is újralapozza. A másik, a későbbikben szintén részletesen kifejtett részkonklúzió szerint a modern irodalom egyik sajátossága, hogy elkülönül más társadalmi kommunikációs formáktól, saját autonómiáját kivívva és őrizve mint a társadalmi önkifejeződés egyik sajátos formája alakítja át korábbi, politikához, erkölchöz, tudományhoz fűződő, továbbra is összetett viszonyrendszerét.

Míndezek után nem lehet meglepő, hogy Rákai Orsolya saját modernség-konceptiójának teoretikus megalapozását nem Paul de Man a modernt a történelem vagy a történeti ellenpárjaként elgondoló elméletében találja meg, hanem legalább a felvilágosodásig visszanyúló történelmi perspektívát nyitva a kanti természetes észhasználat filozófiájára alapozó Habermas modern polgári nyilvánosság tereit leíró teóriájában, illetve annak kritikáiban. „Ezek a terek azonban – emeli ki a szerző – nem nyitottak akárki számára: csak a nagykorú, szólásjoggal felruházott, az »Unmündlichkeit« állapotából kilépett ember fejezheti ki véleményét nyilvánosan.” (37.) Nemcsak a gyermekek, a gyengeelméjűek vagy a bűnözők szorulnak ki a kritikai észhasználat polgári nyilvánosságtereiből, hanem a nők és a politikai joggal nem rendelkező egyéb társadalmi csoportok is. A modern irodalom más diskurzusformáktól való elkülönülése tehát ezeknek a csoportoknak az emancipációs mozgalmával párhuzamosan, de azoktól nem függetlenül zajlik. Rákai Orsolya könyve erre alapozva gondolja újra a kiegyezés utáni társadalom differencializálódásával felmerülő kérdéseket: a nőírók megjelenését a századelő magyar irodalmában, valamint a városiasodással együtt a századfordulóra jelentős kulturális következményekkel járó társadalmi asszimiláció (mindenekelőtt is a zsidóság emancipációjának) problémáját. Schöpflin kritikusai jelentőségét pedig éppen abban látja, hogy – a konzervatív oldal nemzeti eszme által meghatározott korlátozott irodalom-fogalmához képest – saját korának irodalmában a társadalmi differenciálódás következtében kialakuló sokféleséget, a „teljes zenekar” meglétét ismerte fel és értékelte:

A magyar irodalom ma a legkülönbözőbb világfelfogások, szemléleti és ábrázolási módok küzdő tere, a legkülönbözőbb áramlatok, árnyalatok súrlódnak össze benne a régihez kitarítóan ragaszkodó, a tradicionálisban teljesen felolvadó konzervatívizmustól a minden újítást mohón megragadó forradalmi radikalizmusig. Mindegyre új egyéniségek lépnek fel, új mondanivalókkal és új formákkal, mindegyik a mai magyarság egy-egy új életjelenségét leplezi fel. (51.)

– idézi Schöpflin 1917-es *Nemzeti irodalom* című írását Rákai. A könyv másik teoretikus alapja Niklas Luhmann-nak a társadalmat kommunikációk szabályozott rendszereként leíró társadalomelmélete. A modernizáció eszerint a társadalom funkcionális differenciálódását, szerepkörök szerinti elkülönülését jelenti, az egyes társadalmi részrendszerek (gazdaság, jog, politika, tudomány, művészet, orvoslás, oktatás, val-

lás, család, tömegmédiá) önálló, egymással felcserélhetetlen funkciót töltenek be, de egymásra reflektálhatnak.

A következő nagyfejezetben a konzervatív–modern ellentétnek lényegi aspektusait világítja meg Rákai, amikor a századelő társadalmi és irodalmi konfliktusait a fentebbiek tükrében a modern nyilvánosságtérbe való belépéshez való viszony, valamint a teljes hegemoniára törekvő rendi társadalom és a szerepek szerint elkülönülő modern társadalom szembeállításával írja le. Az irodalom és másik két részrendszer interakciójának a leírására kerül kiemelt hangsúly, a gazdaságéra s leginkább a politikáéra. Az előbbi a következőképpen határozódik meg:

Az elkülönült gazdaság [...] képes olyan környezetként működni, amely az irodalom illetve művészet rendszere számára hasznos irritációkat képesek biztosítani, sőt, olyan strukturális mozgókapcsolatok is létrejöhetnek ilyen módon a két rendszer között, amelyek mindkettő autopoiezisét támogatják.” (69.)

Érthető módon nagyobb hangsúlyt kap azonban irodalom és politika viszonyának értelmezése. Egyrészt azért, mert a konzervatív, népnemzeti oldal irodalomképét és kultúrafogalmát még jóval a századforduló után is a 19. századi nacionalizmus egyetlen államalkotó nemzetre s hegemon nemzetcsoportra épülő politikai eszméje hatotta át. Ebben a „kettőszakadt irodalomban” a konzervatív oldalra a rendi jellegű társadalom normái lesznek érvényesek, s olyan korlátozott nyilvánosságtér, melybe elviekben nem léphetnek be a nők, vagy a társadalmi szempontból idegen elemek, míg ezzel szemben az irodalmi moderniségre a szerepkörök szerint elkülönülő társadalom elfogadása s a nyilvánosságtér folyamatos kiszélesítése lesz jellemző:

A nemzeti klasszicizmus univerzalizálásába, a »magyar emberek« illetve a »nemzet« közösségének nyilvánosságába tehát ezek a szólásra képtelen, a nyilvános szólás jogától megfosztott attitűdök implicite nem tartoznak bele, sőt, a nemzetet veszélyeztető *idegen* elemként utasítatnak ki onnan. Ez a nyilvánosságforma pedig a szerepkörök szerinti elkülönülést ugyan előkészítő, ám azt megelőző, rendies-rétegződés szerinti társadalomra jellemző, melyet a modern, funkciók szerint elkülönülő társadalom valóban meghaladott, s annak keretei között e korábbi nyilvánosságforma önmagában már nem bizonyult működőképesnek, tekintve, hogy a választható szerepek liberalizálják és adott esetben emancipálják is a polgári nyilvánosság terébe be nem jutó csoportokat. (77–78.)

Ebből is kitűnik, hogy Rákai Orsolya nem kívánja felülírni a 20. századi magyar irodalomról szóló szakirodalmi kánonnak azt a sarokpontját, mely szerint az irodalmi modernség képviselői saját pozíciójukat már a század első évtizedétől kezdve a konzervatív szemléletű hivatalos népnemzeti irodalommal szemben vívták ki. Meglehet, ez a kettősség a vizsgált jelenség természetéből fakadóan sem írható felül, viszont a kötet záró nagyfejezetében Alexander Bernát kritikusi elveinek értelmezése nemcsak a diszciplínárisan elkülönülő szaktudomány és modern szépirodalom viszonyát árnyalja, hanem felvillantja annak a „szürke” zónának a meglétét is, mely a hivatalos és a modern irodalom határai között húzódik. Mindenesetre Rákai Orsolya könyvének további fejezeteiben Schöpflin kritikusi életművének, s elsősorban *A magyar irodalom története a XX. században* című korszakmonográfiájának olyan erős olvasatát adja, mely nemcsak a „Nyugat kanonizátorának” (Fülöp László kifejezése)

saját korán túlmutató irodalomértői jelentőségét képes demonstrálni, de szemléletmódjának bemutatásán keresztül a magyar irodalomtörténeti hagyományra vonatkozóan is érvényes konklúziók levonására képes. Ebből a szempontból legfontosabb, a magyar irodalomtörténet-írás gondolati mélyszerkezetire vonatkozó konklúziókkal szolgáló megállapítása szerint:

Az irodalom »tökéletessége« egy nemzeti irodalmon belül is igen sokféle lehet az ő véleménye szerint [ti. Schöpfliné szerint – Sz. Z.], s az egyes csúcspontok nemhogy nem szükségképpen következnek egymásra vagy egymásból, de gyakran homlokegyenest ellenkező esztétikai elképzelések, irodalomszemléleti elvek kifejeződései lehetnek. Ezzel olyan egyedi, dinamikus irodalomfejlődési modellt alkot, amely az irodalmat nyitott, lezáratlan és lezárhatatlan folyamatként képes szemügyre venni és leírni; amely a mai napig folytatható, s nem hierarchizál szükségszerűen az egyes irányok között. (114.)

A „megértő irodalomtörténet” Schöpflin esetében tehát kettős jelentéssel bír: egyrészt az ítéző (s ezért implicite mindig előíró) kritikával szemben a műalkotás hermeneutikai értelemben vett megértésére törekszik, másrészt irodalomszemléletének nyitottsága miatt egy-egy korszak, adott esetben a múlt század első harmadának irodalmi jelenségeit a maguk komplexitásában képes felfogni s méltányolni.

Szénási Zoltán